

“Uluçay” Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzi

AZƏRBAYCANDA İNTİHARLARIN

MÜƏYYƏNEDİCİLƏRİ

Tural Yusifzadə

2021

1. GİRİŞ VƏ XÜLASƏ

Məlum olduğu kimi intiharlar müasir cəmiyyətlərin əsas probleminə çevrilmişdir. Bir çox ölkə intihar nisbətlerini azaltmaq üçün müxtəlif qanuni planlar təyin etməkdədir. Lakin, məsələ sadəcə qanun çatışmazlığı ilə əlaqəli deyil. İntiharlar sosial-iqtisadi və mədəni təsirlərin ən yüksək əksidir. Odur ki, məsələ şəxsin məhdudiyətini aşır ərazi və coğrafi hərəkətə üz tutur. Nəticədə, bəzi xalqlar ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq intihar siyahılarının zirvəsində yer alır. Məsələn, Dünya Əhali İcmalı statistikasına görə, Litva, Rusiya, Guyana, Cənubi Koreya və Belarus ilk 5-də yer alır.

Bu baxımdan, intiharların mümkün təyinediciləri hansılardır sualı ortaya çıxmaqdadır. Sualı cavablandırmaq üçün bir çox tədqiqatçı iqtisadi, psixoloji, sosial və mədəni təsirlərə diqqət yetirir. Psixologiyanın əhatə dairəsində bəzi araşdırmalar (məsələn, Lee və digərləri (Lee, Oh, Jeon, & Roh, 2017) intiharın aşağı sosial-iqtisadi zəminlə əhəmiyyətli əlaqəsini ortaya qoyur. Digər tərəfdən intiharların yüksək səviyyəli gəlir ilə də bağlantısı olduğu ortaya çıxmışdır (Agerbo, Mortensen, Eriksson, Qin, & Westergaard-Nielsen, 2001). İqtisadi əlaqələrin yanında Maharajh və Abdool (Maharajh & Abdool, 2005) araşdırmalarında mədəniyyətin və qanunun intiharlara təsirini izah edirlər. Onlara görə, Müsəlman, Yəhudi və Latin Amerikasına xalqlarında intihar nisbəti aşağı səviyyədədir.

Maraqlı olan məqam, altı postsovet ölkəsinin intihar dünya reytingində ilk 10-da yer almasıdır. Postsovet ölkələrindən biri olan və müsəlman ağırlığındakı bir əhaliyə sahib olan Azərbaycan, bu nöqtədə intihar nisbətlərinə diqqət çəkir. Digər postsovet həmkarlarından fərqli olaraq (Tacikistan istisna olmaqla), Azərbaycanda intihar nisbəti olduqca aşağı səviyyədədir. Dünya Əhali İcmalına görə, Azərbaycan hər il 2.6 ümumi intihar nisbətinə sahibdir ki, bu da Litvadan 12 dəfə az, dünyanın ən aşağı intihar dərəcəsi sahibi ölkədən 5 dəfə yüksəkdir.¹

¹ Məlumatlar Dünya Əhali İcmalından əldə edilmişdir, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/suicide-rate-by-country>, əldə edilmə tarixi: 23.02.2021

Azərbaycanın intihar dərəcəsinin nisbətən daha yaxşı olmasına baxmayaraq, gənc intihar hadisələri cəmiyyət üçün təhlükələrini qoruyur. Gələcəkdə təhsil və ya iş, sosial təcrid, ictimai rəyin əhəmiyyəti və ailə təzyiqi ilə bağlı narahatlıqlar səbəbindən gənclərin dəyişən psixologiyası daha da dərinləşir. Nəticədə, hər bir intihar hadisəsi, arxasında buraxdığı məktub üzündən cəmiyyəti narahat etməyə davam edir. Bununla yanaşı, digər ölkələrlə bənzər bir şəkildə kişilərin intihar hadisələri də Azərbaycanda üstünlüklərini qoruyub saxlayır.²

Bundan əlavə, nisbətən aşağı intihar nisbətinə sahib olmaq tamamilə müvəffəqiyyət kimi qəbul edilə bilməz. Aşağı nisbətlər, hökumət təşkilatlarının izlənilə bilinməyən intihar məlumatlarından qaynaqlana bilər. Məlumatla əlaqəli məsələdən əlavə, nisbətən aşağı intihar nisbətlərinə sahib olmaq (təsdiqləndiyi ehtimal olunur) da, artan gənc intihar hadisələrinin ailə və cəmiyyətin təzyiqi nəticəsində baş verdiyi düşünüldüyündə mükəmməl bir uğur olmaqdan çıxmaqdadır. Daha aydın bir şəkildə, intihar seçimləri ilə bağlı gözlənilməz qərarlar iqtisadi mənsə, uzun müddətdə yüksək təhsilli və ya işsiz olma təzyiqi, mentalitetlə əlaqəli məhdudiyətlər, cinsiyyətlə əlaqəli məhdudiyətlər, ayırı-seçkilik, boşanmış qadınlarla bağlı ictimai rəy, sosial çatışmazlıq, şagirdləri həyata hazırlayan təhsil çatışmazlığı və s. ilə əlaqələndirilə bilər.

Ümumiyyətlə, intihar qərarları erkən mərhələdə uşaq tərbiyəsi ilə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqələndirilir və əlaqələr təhsil və sosial mühitin təsirləri ilə davam edir. Bu baxımdan tədqiqat bütün yaş qrupları və cinslər arasında intiharların təyinedicilərinə yönəlmişdir. Müəyyənədiciləri tapdıqdan sonra, sənəd intiharın qarşısının alınması üçün ailənin ən kiçik, lakin ən güclü təsir faktorundan başlayaraq ən böyük cəmiyyət faktoruna qədər yenidənqurma çərçivəsində müvafiq siyasət planı təklif edir.

2. İNTİHARLARIN ARXASINDA YATAN SƏBƏBLƏR

İyirmi yaşlı qızın (S.A.) 20 Fevralda intihar etməsi və geridə qoyduğu yazılı mesajlar bu araşdırmanı hazırlamaq üçün əsas motivasiya oldu. Mesajlarına görə, intihar aktı ailə təzyiqləri ilə

² Cinslərin intihar dərəcələri arasındakı əhəmiyyətli fərq, daha çox icmalar tərəfindən kişilərlə əlaqəli öhdəliklərlə əlaqələndirilir.

əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəli idi. Digər tərəfdən, jurnalistlərin, ailəsi ilə apardığı müsahibə, qızlarına qarşı mümkün ictimai mənfi rəyin qarşısını alma xarakteri ilə edilən cinsiyyət və mentalitetlə əlaqəli məhdudiyətləri üzə çıxartmaqdadır. Ailəyə görə,³ bütün valideynlərin "yaşından" asılı olmayaraq övladlarını sevmək və danlamaq hüququ vardır.⁴

Ailələrin, sosial həyat məhdudiyətinə (xüsusən də qızlara qarşı) təzyiq etmək hüququna sahib olma iddiaları, sosial mediadan və ya digər veb mənbələrdən qaynaqlanan sərbəst qərb həyat təzi ilə kəşidə struktur qırılmalarına səbəb ola bilər. Üstəlik, cəmiyyətlər arasında sosial inteqrasiya və mədəni mübadilənin olmaması səbəbindən yerli mədəni və düşüncə quruluşları "modern" həyat təzinə inteqrasiya olmaqda çətinlik çəkir. Nəticədə, inteqrasiya olunmamış həyat təzi və ya ailələr və uşaqlar arasındakı yeni mədəni uyğunlaşma fərqi həddindən artıq olduğu hallarda intiharlara səbəb olur.

Digər intihar təyin amili də erkən nikah boşanmalarının qadınlar üzərində təsirləri ola bilər. Boşanmış qadınlarla bağlı ictimai rəy necədir?⁵ Bir daha, ictimai rəy qərar verməkdə həlledici rol alır ki, bu da Azərbaycanda gənc qız intiharlarının səbəbi ola bilər.

Cədvəl 1 Yaş Qrupuna və Cinsinə Görə İntiharların Sayı. AZƏRBAYCAN, 2007

Yaş	5-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	Bütün
Kişi	4	3	8	10	5	5	3	3	41
Qadın	0	5	2	3	2	1	0	1	14
Toplam	4	8	10	13	7	6	3	4	55

Azərbaycan üçün cins və yaşa görə intihara dair yeganə etibarlı statistika Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən 2007-ci ildə Cədvəl 1-də göstərildiyi üzrə hazırlanmışdır. Ümumdünya

³ Müsahibə Big.az-dan əldə edilmişdir, <https://big.az/427431-intihar-eden-sevilin-ailesi-danisd-video.html>, əldə edilmə tarixi: 24.02.2021

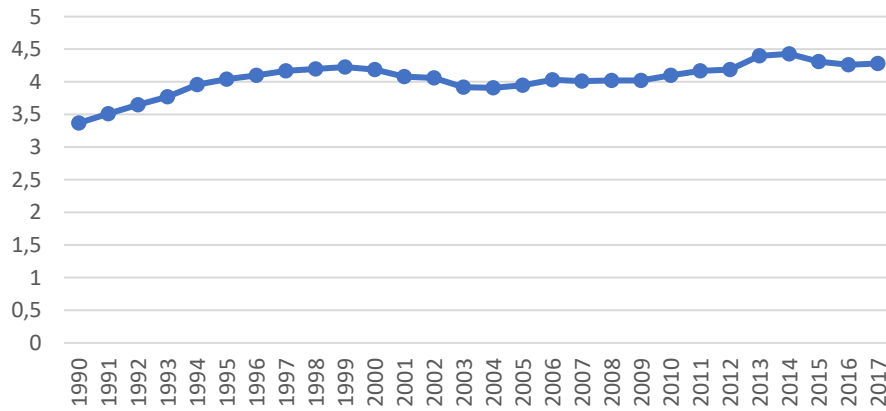
⁴ Yaş kəliməsinin dırnaq içərisinə alınma səbəbi onun mədəni perspektivdən asılı olmasından qaynaqlanır. Məsələn, 20 yaş ümumiyyətlə müstəqil və sağlam yetkinliklə əlaqələndirilir. Ancaq 20 yaşlı qız Azərbaycanda sosial həyat seçimində ailəsindən icazə almalıdır.

⁵ Boşanmaların qadınlar üzərindəki təsirləri haqqında daha ətraflı məlumat üçün; <http://uluchay.org/divorce-struggles-challenges-and-social-stigma-women-face/>, əldə edilmə tarixi: 24.02.2021

Səhiyyə Təşkilatına görə, 15-24 yaş qrupu, qadınlar üçün ən yüksək intihar saylarına sahibdir və bu hədlər 2021-ci ilə qədər dəyişməz olaraq qaldığı görülməkdədir. Bununla birlikdə, 2007-ci ildən 2021-ci ilə qədər intihar hadisələrinin ümumi sayı təxminən 4.7 dəfə artmışdır.⁶ Digər tərəfdən, ən yüksək intihar saylarına sahib yaş qrupu kişilərdə 35-44-dür.

Üstəlik, xalqın intihar zehniyyəti və gündəmdəki xəbərlərin əksinə olaraq kişilərdə intihar nisbəti qadınlardan xeyli yüksəkdir. Məsələn, bu hissə yazılarkən, Azərbaycanda bir gün ərzində dörd kişi və bir qadın intihar etdi və bir qadın intihardan qurtuldu. “Our World In Data” tərəfindən edilən son araşdırmaya əsasən, 1990-dan 2017-dək Azərbaycanda kişilərin qadınlara olan intihar nisbəti aşağıda göstərilmişdir:

Qrafik 1 Azərbaycanda Kişi İntiharlarının Qadın İntiharlarına Nisbəti

Qrafik 1-dən görüldüyü kimi, kişilərin intihar göstəriciləri Azərbaycanda qadın intiharından orta hesabla dörd dəfə çoxdur. Bu nəticəni və kişilərin sosial həyat məhdudiyətlərinə olan təzyiqinin qadına olan təzyiq qədər əhəmiyyətli olmadığını düşündüyümüzə ortaya çıxan sual budur: Kişilərin intihar hadisələrini təyin edicilər nələrdir?

Ailənin qayğısına qalan Azərbaycan kişilərinin sosial yükünü nəzərə aldıqda, iqtisadi konyunktura kişilərin intihar göstəricilərində əhəmiyyət qazanır. Kişilər üçün müvafiq intihar say

⁶ Dünya Əhali İcmalı statistikasına görə (son intihar statistikasını 2021-ci ildə dərc edilmişdir), Azərbaycanda il ərzində intihar hadisələrinin ümumi sayı 259-dur. Ətraflı məlumat üçün; <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/suicide-rate-by-country>, əldə edilmə tarixi: 24.02.2021

məlumatlarının olmaması səbəbindən intiharla gəlir arasında ən azı bir əlaqə tapmaq qeyri-mümkün hala gəlir. Nəticədə təhlil yalnız fərqli ölkələr üçün edilən araşdırmalara istinad verməklə məhdudlaşır. Məsələn, Lee vd. (Lee, Oh, Jeon, & Roh, 2017) Cənubi Koreyadakı aşağı sosial gəlirli kişilərin qadınlardan daha çox intihara meyilli olduqlarını göstərdilər. Üstəlik, 40-59 yaş qrupunu vurğulayaraq yaş qruplarının intihara fərqli meyllərini ortaya qoydular. Başqa bir araşdırmada Daly vd. (Daly, Wilson, & Johnson, 2010) ABŞ-da %10 gəlir fərqi intiharı %3.17 artırdığını sərgilədilər.

Azərbaycanda ciddi iqtisadi təsirlərin yanında kişilərin intihar etməsi artan narkomaniya və müharibədən sonrakı psixologiya ilə də əlaqələndirilə bilər. Kişilər arasında intihara səbəb olma ehtimalı yüksək olan narkomaniya,⁷ 2000-dən 2019-a qədər 3.5 sürəti ilə artmaqdadır. Əlavə olaraq, müharibədən sonrakı psixologiyanın təsirləri qazilərin intihar xəbərlərində də özünü görünməkdədir.

3. TÖVSIYƏLƏR

İntiharın müəyyən ediciləri, ailənin sosial həyata, təhsilə, işə təzyi q kimi təsiri; həm fərdi qərar vermə, həm də uşaqlara qarşı ailə təzyiqinə təsir edən ictimai rəy və ya təzyiq; gəlir kimi iqtisadi məsələlər; narkomaniya; müharibə kimi psixoloji təsir faktorları olaraq ortaya çıxmışdır. Nəticə olaraq intiharların azaldılması üçün edilən təkliflərə bütün təsir faktorlarının gücünün azaldılması daxil edilməlidir. Buna görə də, siyasətçilər aşağıdakılara təsir edəcək qaydalar təyin etməlidirlər:

- Ailə Psixologiyası Mərkəzləri üzərindən uşaq yetişdirmə və tərbiyə,
- Ölkələr arasında Mədəni Mübadilə proqramları vasitəsi ilə yeni "müasir" həyat tərzinə yeni nəsillərin mədəni inteqrasiyası,
- İctimai təhsil proqramları üzərindən cəmiyyət əsaslı ayrı-seçkiliklər (boşanma sonrası həyat da daxil olmaqla)
- Kiçik biznes müəssisələri və ya birbaşa dövlət investisiyalarını təşviq etməklə işsizlik və gəlirlə əlaqəli problemlər,

⁷ Məlumat Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsindən əldə edilmişdir, <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>, əldə edilmə tarixi: 23.02.2021

- Ödənişsiz Psixologiya Məsləhət Mərkəzləri vasitəsi ilə narkomaniya və digər psixoloji məsələlər-in həlli.

Əlavə olaraq, hökumət, intihar hadisələrinin miqyasını vurğulamaq üçün şəffaf şəkildə intihar məlumatlarını göstərməlidir. Müvafiq məlumatlar intiharların gələcəyi üçün bir model yaratmaq üçün istifadə edilə bilər və intihar nisbətini azaltma məqsədli tədqiqatların aparılması üçün faydalı ola bilər. Bundan əlavə, məlumatlar hökumətin intihar siyasəti ilə bağlı fəaliyyətlərinin effektivliyini sübut edəcəkdir.

Nəticədə, intihar nisbətinin aşağı olması müvəffəqiyyət demək deyil, çünki intiharlar 2007-2021-ci illər arasında 4.7 dəfə artmışdır. Bunun əksinə olaraq, hökumət artan intihar sürətini azaltmaq üçün təcili tədbirlər görməlidir. Bu şəkildə sağlam ailələr və cəmiyyət, ölkənin gələcəyini quracaq daha çox intellektual, açıq fikirli və yenilikçi gənclik yetişdirəcəkdir.

İstinadlar

- Agerbo, E., Mortensen, P. B., Eriksson, T., Qin, P., & Westergaard-Nielsen, N. (2001). Risk of suicide in relation to income level in people admitted to hospital with mental illness: nested case-control study. *BMJ*, 334–335.
- Daly, M. C., Wilson, D. J., & Johnson, N. J. (2010). Relative Status and Well-Being: Evidence from U.S. Suicide Deaths. *Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper Series 12*.
- Lee, S.-U., Oh, I.-H., Jeon, H. J., & Roh, S. (2017). Suicide rates across income levels: Retrospective cohort data on 1 million participants collected between 2003 and 2013 in South Korea. *Journal of Epidemiology*, 258-264.
- Maharajh, H. D., & Abdool, P. S. (2005). Cultural Aspects of Suicide. *The Scientific World Journal* 5, 736-746.